

ET PROFFT OPPLEGG I NULLTE TIME

Av Svein Lie

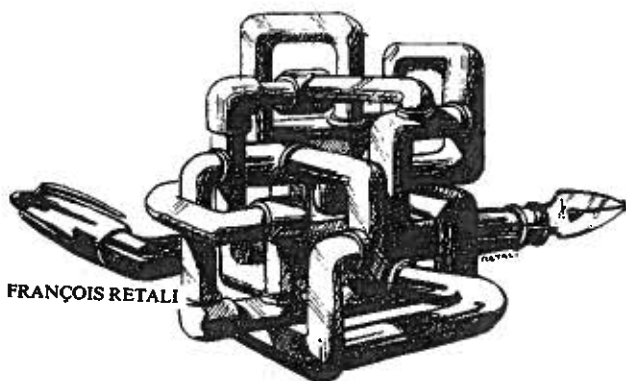
I få land diskuterer en rettskriving så intenst som i Norge. Men det er mye av de samme problema som går igjen heile tida. Andre problemer, som ikke kan henføres til konflikten riksmål-bokmål-nynorsk, blir borte. Jeg skal ta for meg et slikt lite problem.

Det gjelder enkel-/dobbelskriving av konsonant foran en annen konsonant. Hovedregelen her er grei: Vi skriver enkel konsonant når konsonanten er kort (dvs. etter lang vokal/diftong) og dobbel konsonant når konsonanten er lang (dvs. etter kort vokal). Når to eller flere konsonanter står sammen, skriver vi konsonanten bare én gang: *hest, bygd*. Denne siste regelen er fast når ordet ikke inneholder noen bøyingsending. Men i motsatt fall er det ikke fullt så enkelt, og det er det vi skal se nærmere på her.

I de fleste ord som inneholder ei ending (eller inneholder ei morfemgrense, som språkfolk ville si), følger en hovedregelen ovafor. Derfor skriver vi partisippet av bygge på samme måte som substantivet *bygd*. Vi forenkler altså som regel konsonanten når vi legger til ei ending med konsonant:

bygge – bygde – bygd
kjenne – kjente – kjent
tynn – tynt

osv.

Men dette gjelder ikke alltid. Vi veit vel alle at det heter *full*, men *fullt*. Og vi har også lært hvorfor: ordet kunne ellers sammenblandes med ordet *fullt* (av *ful*, adj.).

Det finnes altså en regel som sier at vi *ikke* skal forenkle hvis to ord dermed ville bli skrevet likt. Men heller ikke denne regelen gjelder fullt ut. Ellers skulle ikke partisippet *bygd* og substantivet *bygd* kunne skrives likt. Vi må snevre inn regelen: det må dreie seg om to *bøyde* ord.

Men også den regelen er for vid. Ellers ville vi ikke tillate f. eks. at både partisippet av *å gale* og intetkjønn av *gal* skulle falle sammen i *galt*. Regelen om ikke å forenkle gjelder altså bare hvis to ord *innen samme ordklasse* da ville komme til å bli skrevet likt. Derfor skriver vi altså *fullt* pga. *ful-fullt* og *visste* pga. *vise-viste* osv.

Fem problemer

Denne regelen er ikke uproblematisk, og jeg vil peke på noen av de problema den reiser.

Ett problem er at det er en tvilsom regel å si at vi ikke skal forenkle når det kan føre til misforståelse. De fleste skolebarn har kanskje aldri hørt om adjektivet *ful* når de hører at *fullt* skal skrives med dobbel *l* pga. mulig sammenblanding med *fullt*. Og når *kysse* på bokmål heter (bl.a.) *kysste*, er det pga. et sjeldent verb *kyse* – *kyste*, som sjelden eller aldri ville føre til noen misforståelser.

Det siste eksemplet viser at en ikke kan nøye seg med å huske regelen og slutte seg til skrivemåten fra den, for få av oss ville vel komme på at det finnes et verb *kyse* – *kyste*, som gjør at *kysste* får dobbel *s*.

Et annet problem er at denne regelen skaper tilfeldige ortografiske forskjeller mellom bokmål (BM) og nynorsk (NN). Mens f. eks. preteritum av *kysse* på BM heter *kysste* (+ *kyssa/et*), skal en på NN skrive *kyste*. På samme måte har BM *lesse* – *lesste* (pga. *lese* – *leste*) mot NN *lesse* – *leste*. Omvendt har vi BM (*mis*)unte mot NN (*mis*)unnte (pga. *une-unte*).

Et tredje problem er at vi får tilfeldige forskjeller mellom ord som hører sammen på en eller annen måte. Det ser vi eksempler på nesten daglig når folk skriver *fylle-fyllte-fyllt* pga. *fullt*. Nærskylde ord, men med ulik skrivemåte har vi også i *kvesst* (av *kvesse*), men *kvast* (av *kvass*), *søkkte* (av *søkke*), men *støkte* (av *støkke*).

Et fjerde problem er illustrert i overskrifta. Vi støter av og til på skrivemåter som *profft*, *tøfft*, *røfft*, *stusst* (J. Borgen). Når skriverne her har hatt behov for å ha dobbel konsonant, kan det være fordi en vil få fram i skrift det ekspressive i uttalen. Eller det kan være at en vil få tydeligere fram hva grunnordet er. Når f. eks. Riksmålsordlisten har *nullte* (time), kan det være fordi en har følt at den dobbelte l-en viser at ordet er en avledning av et ord med dobbel l og ikke av *nul*, *nule* e.l.

Dette bringer oss over til et femte problem, nemlig forholdet til uttalen. Da vi i begynnelsen av århundret begynte å skrive *takk* istf. *tak*, var det nettopp for å få fram i skrift en forskjell som var i uttalen mellom *takk* og *tak*. Men fordi vi fremdeles forenkler konsonanten foran bøyingsending, kan vi ikke se om grunnordet har lang eller kort vokal. Vi kan f. eks. ikke se at vokalen er lang i *lente*, men kort i *kjente*.

Nå er likevel denne sida av saka ikke så enkel. For i mange dialekter forkorter en automatisk vokalen dersom ei ending som begynner med vokal, blir lagt til. Mange uttaler f. eks. *pen* og *syne* med lang vokal, men *pent* og *synte* med kort. Bymål har gjerne mindre av dette, men det er neppe noen dialekt som går heilt fri. Også oslomål forkorter vokalen i ord som *kjøpte* og *likte* (jf. også *god-godt*). Men det ser ut til å være en økende tendens til at en beholder den lange vokalen i bøyingsformene, og da oppstår det en uttaleforskjell som ikke kommer fram i skrift. Det ville den derimot gjøre dersom en beholdt dobbel konsonant også i bøyingsformer: *lente*, men *kjennte*.

Regelen gjelder ikke!

Men det alvorligste problemet ved den regelen som sier at vi ikke skal forenkle konsonanten når vi kan få sammenfall med annen bøyingsform, er likevel dette: *Regelen gjelder ikke i praksis*. Når grammatikkene nevner regelen, er det stort sett de samme orda som er nevnt: *fullt*, *visst*, *kvesste*, *lesste*, *slepte*, *søkkte* og *visste*. Jeg har også gjennomgått – litt raskt – Helleviks ordliste (mindre utgåve) (skrivemåten av bøyde ord kommer tydeligere fram her enn i flere andre) og jeg har funnet flg. ord som regelen er brukt på (jeg nevner her bare preteritum, men det gjelder like fullt perfektum partisipp): *verba brynnte*, *kvesste*, *kylte* (i 1959-utgava *kylte*), *slepte*, *søkkte*, *tennte* (= satte tenner på), *tynn-te*, (*mis*)*unnte* og *visste* og adjektiva *fullt* og *visst*. (1959-utgava hadde også *spisst*, mens 1980 har *spist*.) Det er rimeligvis noe flere i BM, bl.a. *lesste* og *kysste*, men ikke mange.

Mot disse få eksempla har vi iallfall flg. eksempler der denne regelen burde gjelde, men der en forenkler like fullt. (De fleste eks. gjelder BM, mange også NN. Verba kan ha flere bøyingsmuligheter enn de som er nevnt her.)

forenkling i:

banne	bante
bille	bilte
blekke	blekte (= slå)
brekke	brekte

(f.eks. farge)

glippe	glipte
helle	helte
[klyppe]	[klypte]
lekke	lekte
minne	minne
pille	pilte
skjelle	skjelte
skjenne	skjente
spille	spilte
stekke	stekte
stille	stilte
strekke	strekte

(el. strakte)

tenne (NN)	[tente]
	(el. tende)

vikke	vikte
-------	-------

trass i:

bane	bante
bile	bilte
bleke	blekte
breke	brekte

glipe	glipte
hele	helte
klype	klypte
leke	lekte
mine	minne
pile	pilte
skjele	skjelte
skjene	skjente
spile	spilte
steke	stekte
stile	stilte
streke	strekte

tene	tente
vike	vikte

Vi kan også ta med her:

bringe	brakte	brake	brakte
rekke	rakte	rake	rakte
vekke	vakte	vake	vakte
rysje (NN)	ruste	ruse	ruste

Formelt får en også sammenfall av *telle-talte* og *tale-talte*, men her er vokalen helst lang i begge preteritumsformer.

Et vitnemål om at forholda her ikke er klare, er også at flere ordlister fører opp *rek(k)te* som preteritumsform til *rekke* (opp).

Mulige løsninger

Det jeg har prøvd å vise her, er at de reglene vi har på dette punktet i rettskrivinga er usystematiske og tilfeldige og at de skaper problemer. Å løse disse problema er sjølsagt noe verre. Enklest ville det være å forenkle konsonanten over alt, dvs. også i *full-fullt* og *viss-vist*. Men aller best ville det etter mitt skjønn være om en sløyfa forenklingsregelen overhodet. Dette er i prinsippet det svenske systemet. Norsk har et slags mellomsystem, noe vi ser av de tre måtene vi teoretisk kunne skrive ordet *stygt* på:

1. *stykt* – viser uttalen = systemet i serbokroatisk
2. *stygt* – viser konsonantkvaliteten i grunnordet, men ikke kvantiteten = systemet i norsk
3. *styggt* – viser konsonantkvalitet og kvantitet i grunnordet = systemet i svensk

Etter mitt skjønn ville vi få et bedre system hvis vi fulgte svenskene på dette punktet. (Vi gjør det forresten allerede ved genitivs-s: *ffjells*, *manns*, -så hvorfor ikke ellers?) Vi ville da lettere se at *nullte* er en avledning av *null*, og at *stilte* kommer av *stille*, mens *stilte* henger sammen med *stille*. Og vi ville få et fast system og ikke det vi har i dag: mange tilfeldige skrivemåter uten konsekvens. □